

הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת אל מול התהפוכות האזוריות: הזירה הצפונית כמקרה בוחן

אודי דקל ועומר עינב

מבין כל האתגרים העומדים לפתחה של ישראל באזור, הזירה הצפונית מהווה סוגיה חשובה ומורכבת בשל גורמים שונים שכרוכים, ברובם, בטלטה שחוזה המזרח התיכון. מדיניות העמידה מנגד של ישראל עד כה נבעה מתובנות אסטרטגיות שהיו תקפות עד לזליגת האירועים הגוברת לשטחה, והיווצרות איומים אסטרטגיים ברמת הגולן. ישראל מחויבת לגבש אסטרטגיה מעודכנת ותפיסת הפעלה השונות מהדפוסים המוכרים, שייתנו מענה מתאים להתפתחויות במרחב בראייה רב־צדדית ורב־תחומית, כדי להתכונן כראוי לקראת האתגרים העתידיים.

מילות מפתח: אסטרטגיה, הזירה הצפונית, תפיסת הביטחון, ישראל

מבוא

יותר מארבע שנים לאחר שהחל תהליך עיצובו מחדש של המזרח התיכון, בעקבות המהפכות והמאבקים שמתנהלים בו, נדרשת ישראל להתאים עצמה באופן רצוף לשינויים ולתופעות החדשות שמתהוות ומתחלפות כל העת. לאורך רוב גבולותיה מצליחה ישראל עד כה להתמודד עם האיומים המתפתחים לפי תפיסות מוכרות: הסכמי השלום עם מצרים וירדן נותרו יציבים בשל אינטרס משותף, מצרים וירדן נלחמות בגורמי אסלאם קיצוני, ואילו הבעיה הפלסטינית נותרה עד כה מבודדת באופן יחסי מהמתרחש באזור, מה שמאפשר במרבית הזמן הכלה של השחקנים

אודי דקל הוא מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי.
עומר עינב הוא עוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

הקיימים – חמאס והרשות הפלסטינית. הזירה שנבדלת מהשאר היא הזירה הצפונית הכוללת את סוריה ולבנון, אשר בה חלו השינויים הדרמטיים ביותר. התמוטטות המדינה הסורית יחד עם הידוק התלות בין משטר אסד לבין חזבאללה ואיראן, עלייתו של ארגון המדינה האסלאמית (דאע"ש) והתחזקות גורמי הג'יהאד העולמי, מעורבות ארצות-הברית והקואליציה הערבית-מערבית, שינוי מתמיד במאזן הכוחות ובתמונת השחקנים המשפיעים – כל אלה יצרו כאוס ללא כללי משחק מוכרים. על מנת ליצור מציאות ולהכין מענה לאתגרים המתוארים, בדגש על הזירה הצפונית, על ישראל לערוך תחילה בירור מושגי של סוגיות יסוד בתפיסת הביטחון שלה, ולבאר לעצמה על מה מושתתת האסטרטגיה הרצויה עבורה על רקע השינויים שחלו – בין אם כאלה שהם תולדה של תהליך ארוך ומתמשך, ובין אם אלו תפניות דרמטיות בעידן הנוכחי. בהמשך להבהרת האסטרטגיה הכוללת, חשוב להתרכז בזירה הצפונית כמוקד להתהוות מציאות חדשה ובלתי-מוכרת בראיית ישראל, וגם כזירה שבה פועלים שחקנים אזוריים ועולמיים שמגלמים חשיבות רבה למעמדה. ניתן לומר במידה רבה שבחלק ניכר מההמלצות והעקרונות המוצעים אין חידוש, אך חשיבותם מתבטאת דווקא בהדגשת יישום דפוסים שלכאורה תקפים תמיד, אך לא מיושמים בפועל. נקודת הזמן הנוכחית מחייבת בחינה מדוקדקת של החדש והישן מבחינה מושגית ומעשית, כדי להציב את המתווה הנדרש ליישום בהווה ולעתיד.

שינויים תפיסתיים

שורש הבעיה האסטרטגית של ישראל נעוץ בסערה שמטלטלת את המזרח התיכון, אשר תוצאותיה טרם ניתנות לחיזוי וסופה אינו צפוי בעתיד הנראה לעין. שורה של שינויים ותהליכים מורכבים מאתגרים את הנחות היסוד שישיראל הורגלה להן בעבר, חלקם מאפיינים את כלל האזור וחלקם ייחודיים להקשר הצפוני. ניתן לחלק את מכלול השינויים לשתי קבוצות עיקריות: שינויים תפיסתיים המושפעים מתהליכים אזוריים ואף עולמיים הנוגעים לביטחון לאומי; שינויים גיאוגרפיים שמשקפים את ההתפתחויות בזירה הצפונית (יידונו בחלקו השני של המאמר). השינויים התפיסתיים מייצגים בעיה מסורתית שעיקרה הסתגלות מדינה להתפתחויות דוקטרינריות, טכנולוגיות, חברתיות, תרבותיות ואחרות בסביבתה הקרובה והרחוקה. תכנון עתידי של המערכה הבאה בזירה הצפונית טומן בחובו מספר שינויים כאלה, שבהם יש להתחשב. הראשון הוא אופי האיום הצבאי הנשקף לישראל. בהקשר הצפוני למשל, לפני מלחמת האזרחים בסוריה, איום הייחוס היה עימות סדור מול הצבא הסורי בגיבוי יכולותיו הצבאיות של חזבאללה – בעיקר טילים ורקטות – עם תמיכה איראנית.¹ כיום, בעקבות שחיקה מתמשכת ולחימה רצופה, האיום מכיוון צבא סוריה פחת בצורה משמעותית, חלק מהנשק של הצבא הסורי נפל לידי גורמים סלפיים ג'יהאדיסטיים וחלקו נמסר לידי חזבאללה. צה"ל

נדרש לתכנן בניין כוח שנותן מענה למגוון רחב של מתארים ללא כללי משחק מוגדרים ומקובלים, וללא יכולת לקבוע מצבי סיום אפשריים. כל זאת ברמת אי-ודאות גבוהה, כאשר ניתן לומר שהיגיון הטרור והפגיעה בעורף הישראלי ניצב כאיום המרכזי בארגז הכלים של הצייר טהראן-דמשק-ביירות וגם של הקיצונים הסונים-סלפים. תהליך זה מבטא שינוי רחב בכלל המזרח התיכון, שעניינו הפקעת המונופול על הכוח מידי המדינות והעברתו למגוון שחקנים בעלי יכולות צבאיות – חלקן מתקדמות – ותפיסת הפעלה של לוחמת גרילה וטרור.

השינוי התפיסתי השני קשור בעקרון ההרתעה, שמהווה את אחת מהרגליים שעליהן מתבססת תפיסת הביטחון הישראלית באופן מסורתי. ההרתעה מטבעה אינה ניתנת לכימות ולמדידה מאז ומעולם, ובדרך כלל ניתן להעריכה בדיעבד.² ישראל מתמודדת עם מערכת שבה הקווים האדומים וחוקי המשחק אינם ברורים כבעבר, ועם הקושי בשאלה – כיצד ניתן להשפיע על כוונות של ארגונים הפועלים מתוך חזון ג'יהאדיסטי. בשל אופי העימותים הללו, לא ניתן לקבוע עובדות ברורות בשטח וליצור משוואת הפסד מול רווח שתרתיע את יריבי ישראל ואויביה. ישראל שקדה על גיבוש תפיסה אסטרטגית המתאימה למצב החדש, ובמסגרתה גובשה תפיסת המערכה שבין המלחמות (מב"מ),³ שנועדה לתחזק את ההרתעה כלפי האויבים על ידי המחשה מה צפוי להם בתרחיש של הסלמה, בד בבד עם שיבוש תהליכי התעצמותם ויצירת תנאים נוחים יותר לישראל, אם תפרוץ מערכה צבאית בעצימות גבוהה. למרות הכוונות ליישום מדיניות זו, העמידה מנגד ואי-ההתערבות בתהליכים ובהתרחשויות האזוריות חייבו הפעלה מוגבלת מאוד של המב"מ.

שינוי אחר קשור לחיזוק ולהתבססות רגל ההגנה בתפיסת הביטחון. בניגוד לאתוס ההתקפי של צה"ל, שדבק בבניין כוח התקפי-הכרעתי מאז הקמת צה"ל, העימותים בשני העשורים האחרונים שונים ממלחמות העבר, שהתבססו על אש ותמרון. כיום, הדגש של האויבים הוא על תקיפת ישראל בירי תלול-מסלול, טרור נגד אוכלוסייה אזרחית, פעולה במתווה של לוחמת גרילה, ניסיונות שיבוש של המערכות החיוניות לתפקוד המדינה ושימוש בתווך תת-קרקעי. זאת, כדי לנטרל את עליונותו הטכנולוגית וההתקפית של צה"ל – דבר ששינה את תמהיל בניין הכוח להשקעה ניכרת בבניית יכולות ההגנה האקטיבית והפסיבית.⁴ לראיה, המענה המידי לשינויים בזירה הצפונית היה בניית מכשול ביטחוני משופר ברמת הגולן והגדלת מספר הסוללות ומערכות 'כיפת ברזל' ליירוט רקטות וטילים המשוגרים לשטח ישראל.

הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת

ההבדל המאובחן העיקרי מהעבר שאותו יש להנחיל באסטרטגיה המבוקשת הוא הדומיננטיות הגוברת של השחקנים הלא-מדינתיים, המתאפיינים בחוסר אחריות

לטרטוריה ולאוכלוסייה, ואינם מאמצים כללי משחק וסטנדרטים המקובלים במשפחת העמים. הסביבה האזורית ובפרט מה שנהוג לכנות 'הסהר הפורה' הולכת ומתפצלת לקהילות, ונקרעת בשל סכסוכים דתיים, אתניים, שבטיים ותרבותיים. אמנם לבנון וירדן מצליחות עד כה לשמור על שלמותן, למרות נטל כבד של מיליוני פליטים, אך ייתכן שהמצב לא יימשך עוד זמן רב ונראה כי סוריה ועיראק לא ישובו להיות כשהיו.⁵ נתון זה מצריך פיתוח תפיסות התמודדות וכלים מול השחקנים החלופיים הפועלים על חורבותיהן של מדינות אלה, תוך הכרה במרכזיותם של השחקנים, שאינה פחותה באיכותה מזו שהייתה קיימת לגבי המדינות. כל ניסיון להחיל את הכללים המדינתיים הישנים על הישויות החדשות נדון לכישלון. לדוגמה, שימוש ישראלי באיום מרתיע באמצעות שילוב של מסרים מילוליים ואינסטרומנטליים – שבו נהגו להשתמש ככלי אפקטיבי (כגון מסר דיפלומטי המשולב עם טיסה בגובה נמוך מעל ארמון הנשיא הסורי) – אינו תקף עוד ואינו משפיע על השחקנים החדשים. זאת ועוד, קשה לאתר אצל השחקנים החדשים את נקודות התורפה שכלפיהן ניתן להפעיל מנופי לחץ והשפעה ולבסס עוצמת הרתעה. באשר ליצירת תמונת מודיעין מהימנה, גם במקרה זה דרושה חשיבה מחודשת. כיום עוסק המודיעין במידה פחותה בחיזוי איומים ומגמות, ובמידה רבה יותר במתן כלים המסייעים לקברניט בקבלת החלטות. בנוסף, היכולת של ישראל לבנות לעצמה מפה שאינה כפופה למושגים המדינתיים – גבולות, משילות, ריבונות, יחסי כוחות בין גורמי כוח – היא מוגבלת מאוד וניזונה ממושגים שאינם מבטאים בצורה נכונה את האינטרסים, הכוונות, תפיסות העולם והגורמים המניעים את השחקנים שאינם מדינות. לכך ניתן להוסיף מחסור במודיעין מזן חדש – מודיעין חברתי. מושג זה נעשה חיוני כתוצאה מההתכנסות וההתלכדות הקהילתית, ובעזרת נסיקת השפעת המדיה והרשתות החברתיות, שמחד גיסא מאפשרות גיוס והכוונת המונים לרעיונות קיצוניים, ומאידך גיסא נותנות במה לחברה האזרחית להשמיע את קולה, ודרכן ניתן לחוש את הלכי הרוח והמגמות בעידן שבו הממד התודעתי קובע הרבה ממה שקורה בזירה הפוליטית והמדינית.⁶

הממד המערכתי

ברמה המערכתית צריכה המדיניות הישראלית להישען על הפנמת העיקרון שלפיו לא ניתן עוד לבדד את זירות המבצעים, או לבנות חומת הפרדה בין חזית המאבק לזירה הרחבה, ובדרך זו למקד את העימות לדו־צדדי. כיום, בשל ההשלכות והזיקות בין הזירות ובין השחקנים, מתקיימת דינמיקה רב־צדדית ורב־שכבתית. כפועל יוצא של עובדה זו, תכנוניה של ישראל צריכים להתחשב בתרחישים שמכילים התפתחויות מורכבות התלויות ביותר משחקן או מקבוצת שחקנים שמקבלים החלטות. התפיסה הדו־צדדית היא חד־ממדית, אינה עומדת כיום במבחן המציאות,

לא משרתת יותר את האינטרסים הישראליים ולא תשפר את יחסי הכוחות מול אויביה. יתר על כן, בשל אי־ודאות בכל ההיבטים, על ישראל לבנות תפיסה שתנסה לתת מענה תקף ועמיד במספר תרחישים רב ככל האפשר, ולחקור את רצף ההשלכות הלא־מוכוונות. זאת, על מנת למנוע השלכות לא צפויות המגבירות את האיומים והסכנות לישראל. נדרש גם לספק מרחב החלטה (התלבטות) למקבלי ההחלטות המאפשר שיקול דעת, לימוד המצב החדש תוך כדי עימות לשם בחירת המענה המתאים, ללא השתעבדות למענה מיידי שקיים "במחסנית", לשם צמצום פוטנציאל ההסתבכות והידרדרות למצבים קשים ומורכבים יותר.

הממד התפיסתי־מושגי

ברמה המושגית מתמצה החידוש התורתי יותר מכול, ובו יש לרכז את המאמץ המחשבת. כנגזרת של מלחמות העבר מול מערכות מדינתיות עוצבה השפה הצבאית והמדינית, שביטאה את התפיסות המסורתיות. הדרך הנכונה להתחיל תהליך כזה היא לפני הכול יצירת שפת מושגים חדשה, שתבטא את המהפך המחשבתי ותתרום להעמקת השיח סביב ההתהוויות החדשות: תפיסת פעולה רב־צדדית מול מגוון של שחקנים במקביל; הגדרת תכליות אסטרטגיות שאינן מסוג הכרעה והרתעה, אשר אינן ניתנות למימוש; שינוי משמעותם של גבולות מדיניים למרחבים שמוגדרים בהתאם להקשר; מיצוי מרבי של כינון שותפויות ובניית קואליציות אד הוק בעלות אינטרסים דומים אל מול תופעה ואתגר ייחודיים; מיפוי רעיונות, אידאות, זהויות, קבוצות שייכות ואסטרטגיה מגובשת ביחס למיעוטים; ארגז כלים רב־תחומי שתכליתו הפעלת מגוון של מאמצים – מדיניים, דיפלומטיים, כלכליים, צבאיים, משפטיים, תקשורתיים, תשתיתיים, לוחמת מודיעין, לוחמת מידע, סיוע הומניטרי, טיפול באוכלוסייה מקומית – כל זאת בצורה מושכלת ומשולבת. המושג 'רב־תחומיות' מגלם את ההכרה בכך שבמערכת המודרנית, שימוש בכל ארגז הכלים של מדינה או של קואליציות מדינות הכרחי כדי לייצר את האפקט הרצוי כלפי שחקנים אחרים. הווה אומר, שילוב בין 'עוצמה קשה' ל'עוצמה רכה' כאמצעים לקידום אינטרסים.⁷ לשם כך, יש להגדיר גורם ממסדי שיהיה אחראי להפעלה מתואמת ומסונכרנת של כלל המאמצים, להפקת תועלת מרבית.

במבט ממוקד יותר פנימה, מעבר ליצירת שפה חדשה יש לבנות תשתית ידע רחבה על השחקנים הרלוונטיים, ועל דרך התהוותם והשפעתם. אחד מהמרכיבים המהותיים בהקשר זה הוא היחס הפרטני למגוון הישויות הלא־מדינתיות על פני הקשת. המזרח התיכון אמנם נע קדימה, אך במידה רבה חווה רגרסיה לרגשות ולמאווים קדומים שמוצאים ביטוי בהתפלגויות החברתיות הגוברות. לכן, הבנת הדפוסים העדתיים, השבטיים, הדתיים והקהילתיים היא חלק בסיסי מתהליך ההסתגלות. בהמשך להגדרת האוכלוסיות באזור, היבט אחר קשור להתחקות אחר

תנועתן כגורם בעל חשיבות מכריעה. תופעת הפליטות וההגירה שינתה ללא הכר את סוריה, ירדן, לבנון ועיראק, ואין להתייחס לדמוגרפיה המוכרת משנים עברו.⁸ באמצעות שימוש בכלים מודיעיניים חדשים כמו מודיעין חברתי ופסיכולוגי יהפוך המעקב האזרחי לישים ואפקטיבי, שכן בלתי־אפשרי לאתר מגמות חדשות בקרב אוכלוסיית האזור דרך שימוש בכלים מסורתיים, כפי שאנו עדים לכך לא פעם במהלך המלחמה בסוריה ובעיראק, המתנהלת בערוצים חברתיים ובמדיה החדשה יותר ממלחמות בעבר. הבנת מאפיינים אלה תסייע באיתור נקודות ההשפעה על השחקנים השונים וביכולת להפעיל נגדם לחץ במרכזי כובד. נדרש כיום מודיעין איכותי בשלושה ממדים: (1) איתור מהלכים ויעדים של האויבים והיריבים, בדגש על 'הציר הרדיקלי השיעי' בהנהגת איראן, המדינה האסלאמית וגורמים נוספים שמשתייכים לג'יהאד הסלפי ומאיימים לפעול נגד ישראל, תוך גישה או התבססות לאורך הגבולות. (2) מודיעין הנדרש לשם הגנה על אחת מבעלות־בריתה של ישראל – כפי שקורה עם חדירת הג'יהאד לסיני ולירדן, ובתוך כך על מאזן הכוחות הפנימי במדינות שאיתן לישראל יש הסכמי שלום.⁹ (3) מודיעין המצביע על הזדמנויות, מציאת מכנה משותף ואינטרסים חופפים עם שחקנים במרחב. חוסר היציבות המתמשך פוגע אמנם באמינות של שחקנים רבים וביכולתם להוות משענת לברית אסטרטגית, אך הצד החיובי של התופעה הוא הופעת הזדמנויות לשיתוף פעולה אד הוק על סמך יעדים זהים.

אתגר ההסתגלות הישראלית

ישראל טרם השכילה לפתח תפיסה מגובשת לגבי מקומה במזרח התיכון המתעצב מחדש. כאמור, האסטרטגיה השלטת שמאפיינת את המדיניות הישראלית מראשיתה של הטלטלה האזורית היא אי־התערבות ועמידה מנגד.¹⁰ החשיבה שבבסיס מדיניות זו נובעת מרצונה של ישראל להישאר מחוץ לסכסוכים האזוריים שיכולים לייבא את אי־היציבות לתוך גבולותיה, כפי שחוו

ישראל טרם השכילה לפתח תפיסה מגובשת לגבי מקומה במזרח התיכון המתעצב מחדש

שכנותיה. בנוסף, ישראל לא הזילה דמעות רבות לנוכח המציאות שבה הגורמים הקיצוניים הורגים אלה את אלה וממוקדים במאבקים הפנימיים – מגמה שעד לא מכבר גרמה להיחלשות הציר השיעי והעוגן שלו – משטר אסד בסוריה. ישראל אינה מעוניינת כי תשומת הלב האזורית

והעולמית תופנה ותתייחס אליה כחלק מהבעיה האזורית. יתר על כן, לישראל ניסיון מר וארוך ממעורבותה בסכסוכים אזוריים ומקומיים ומניסיונה להמליך מלכים ומושלים – בראשם מלחמת האזרחים בלבנון – דבר שגורם לה לנקוט משנה זהירות לפני כל צעד בכיוון זה.¹¹

עד השנה האחרונה הצטיירה אסטרטגיית העמידה מנגד כמתאימה עבור ישראל, הואיל והיא לא חוותה זעזועים כתוצאה מהמתרחש סביבה. אולם במבט מפוכח אפשר לשער שלא לעולם חוסן. האלימות הנמשכת לאורך הגבול ברמת הגולן (ולהבדיל גם בעזה, בלבנון ובסיני), אינה דועכת ואינה מתרחקת. גם כיום, כאשר המדינה האסלאמית לא נמצאת בטווח עימות עם ישראל, וארגון ג'בהת אל-נוסרה בוחר לא להתעמת איתה לאור אינטרסים זמניים, פעילותם גורמת בעקיפין לערעור השקט מול ישראל. פעולה ישראלית בחתימה נמוכה לכינון שיתוף פעולה עם קהילות מקומיות ברמת הגולן הסורית – אין בכוחה לנטרל את מאמצי חזבאללה ואיראן להתבסס בגולן ובדרום-סוריה, אשר יצרו התנגשות עם ישראל בינואר 2015.¹² על כן, ולשם מוכנות לתרחישים עתידיים, יש צורך לגבש אסטרטגיה מעודכנת.

האתגרים של ישראל בזירה הצפונית

יש לנתח את התהליכים והמגמות בזירה הצפונית על בסיס העקרונות ברמה המערכתית והמושגית. ישראל צופה בדאגה בתהליך שבו חזבאללה נחלץ מהמצוקה שאליה נקלע בראשית התהפוכות בסוריה, כאשר כבש מחדש את מעמדו כ"מגן לבנון" מול סכנת התפשטות האסלאם הסוני הסלפי. בד בבד הוא מתחמש ומתעצם בממדים מסוכנים לישראל, ועוצמתו דורשת גיבוש מענה צבאי אפקטיבי. גם איראן ומשטר אסד הפכו בראיית העולם מהבעיה לחלק מהפתרון בלחימה במדינה האסלאמית. לפיכך, ישראל נדרשת לבחון את מדיניותה לנוכח שתי תופעות מהותיות: הראשונה היא זליגת האירועים לתחומה, בעיקר בפעולות טרור דרך גבולה הצפוני ובעידוד טרור פנים; השנייה היא היווצרות תשתית איומים ברמת הגולן בעקבות התבססות חזבאללה וגורמי משמרות המהפכה האיראניים באזור, במקביל לתשתיות של גורמי ג'יהאד סלפיים כמו ג'בהת אל-נוסרה, בעיקר בדרום-הרמה. מדיניות העמידה מנגד שננקטה עד כה אינה מונעת היווצרות איומים חדשים ואינה מספקת מענה לאתגרי העתיד. הבעיה האסטרטגית מורכבת מפני שקשה לתאר 'מצב סיום' ברהשגה עבור ישראל, בשל חוסר הוודאות הגובר בעקבות התהפוכות בזירה הצפונית, אוסף של שחקנים עם הגיונות רבים וסותרים והיעדר מגמות מייצבות לאורך זמן. בעבר, בהתאם ליציבות היחסית ששררה בסוריה ובלבנון, ישראל פעלה

ישראל נדרשת לבחון את מדיניותה לנוכח שתי תופעות מהותיות: הראשונה היא זליגת האירועים לתחומה; השנייה היא היווצרות תשתית איומים ברמת הגולן

מול שחקן מדינתי – משטר אסד בסוריה – ככתובת אחראית, כשגם חזבאללה הונע מאינטרסים הנוגעים לאוכלוסיית לבנון. לפיכך היה פשוט יותר למפות את איומי הייחוס ואת מצבי הסיום הנדרשים, ובהתאם לכך לגבש היגיון אסטרטגי

סדור. כיום יש קושי למפות את יחסי הכוחות ואת המגמות המתפתחות, וכך מתקשה המערכת לנסח תכלית אסטרטגית ברורה.

במבט רחב יותר, **תמורות גיאואסטרטגיות** חלו באזור והן משפיעות ישירות על הזירה הצפונית. אם עד שנת 2011 ידעה ישראל להצביע ברמת ודאות גבוהה כי האיום העיקרי עליה נובע מהתחזקות הציר איראן-סוריה-חזבאללה, ובתוך כך יכולות הצבא הסורי ומערך הטילים והרקטות של חזבאללה, כיום התמונה מורכבת הרבה יותר עם התפוררות המערכת המדינית ועלייתם וחירתם של שחקנים חדשים, רובם סלפים ג'יהאדיסטיים החמושים באמצעי לחימה איכותיים. האתגר התפתח מעימות מול גוף מוגדר ואחיד בעל מבנה ברור, עם היררכיית פיקוד ושליטה, לערב רב של שחקנים ללא היגיון מערכתי, שמתחברים ומתפצלים אד הוק, בעלי יכולת הסתגלות מהירה לשינויים בסביבת פעולתם, כך שקשה לחזות במארג שנוצר את מדרג האיומים ואת היחסים ביניהם. למשל, האם ניתן לומר כיום באופן ודאי מהו האיום המרכזי על ביטחונה של מדינת ישראל: איראן או המדינה האסלאמית?

בניתוח המגמות הגיאואסטרטגיות נדרשת הערכה של חומרת האיומים, מיידיותם וקביעת סדר העדיפויות להתמודדות עבור ישראל. בהקשר זה התגלה פער בין ישראל לבעלת בריתה האסטרטגית, ארצות הברית, ביחס להגדרת האיום האזורי העיקרי ודרך הפעולה הנדרשת. בעוד ישראל רואה את האיום העיקרי בציר השיעי הרדיקלי בהובלת איראן, דרך עיראק, סוריה וחזבאללה, הרי ארצות הברית סבורה כי המדינה האסלאמית היא האיום העיקרי המחייב פעולה צבאית בקדימות על פני שאר המאמצים, גם במחיר של תיאום מול טהראן.¹³ המטרה העיקרית של ארצות הברית היא מיגור המדינה האסלאמית תחילה.¹⁴ סוגיה זו מהותית לנוכח ההתפתחויות בגבולה הצפוני של ישראל – ברמת הגולן – ושאלת האסטרטגיה הישראלית לנוכח המהלכים האיראניים להרחבת השפעתם במזרח התיכון. ישראל עוקבת אחר התחזקות האסלאם הסלפי בדמות המדינה האסלאמית וג'בהת אל-נוסרה, ומעריכה כי גורמים אלה עלולים לפעול בעתיד ישירות נגד ישראל, לאחר שישלימו את השתלטותם על סוריה, עיראק ולבנון, אך הדאגה המיידית והאיום הממשי יותר בראיית ישראל הוא התבססות הציר השיעי ברמת הגולן ובדרום סוריה. ישראל מצהירה כי לא תאפשר מצב של נפילת הגולן לשליטת חזבאללה והאיראנים, ואף מוכנה לשתף פעולה באופן מקומי עם קבוצות המורדים ועם אוכלוסייה מקומית לשם כך.¹⁵

הגדרת האיום המרכזי בזירה הצפונית

השאלה המרכזית המונחת לפתחה של ההנהגה הישראלית היא מהות ההקשר האזורי המוביל, שלפיו יש להגדיר את האיום המרכזי על ישראל בזירה הצפונית: האם העובדה שאיראן היא מדינה סף-גרעינית ו/או התחזקות ההשפעה האיראנית

במזרח התיכון, או שמא התפשטות המדינה האסלאמית והאסלאם הקיצוני? אולי זה המשך התפשטות תופעת ההתפרקות של המדינות המסורתיות, או התהליך המדיני והרשות הפלסטינית? אולי מדובר במצרף של האתגרים? התשובה לשאלה זו היא הקו המנחה ביחס למדיניות ישראל כלפי הזירה הצפונית, שם ניצב מולה המצרף של האתגרים והאיומים שצריך לקבוע את מדרג חומרתם לטווח קצר ולטווח ארוך, ולהחליט על קדימויות במענה.¹⁶ להבנתנו, הגדרת הציר בהובלת איראן כאיום המרכזי על ישראל היא צורך השעה. איראן ביכולתה האסטרטגיות וחזבאללה עם מערכי הטיילים, הרקטות והכלים הבלתי־מאוישים שברשותו מהווים יחד את האיום הצבאי המהותי לישראל. בתוך כך, התרחבות שטח החיכוך בין ישראל לציר בעקבות ניסיונו לבסס את היערכותו ברמת הגולן ובדרום־סוריה תעניק לו פלטפורמה נוספת לאתגר את ישראל. שני האיומים המוכרים שאליהם התכוננה ישראל עד 2011, קרי, מלחמה מול צבא סוריה ומלחמה מול חזבאללה בחזית לבנון בלבד, אינם רלוונטיים כיום. צבא סוריה נחלש ואינו מהווה איום מיידי על ישראל, בעוד חזבאללה הרחיב את תחום פעילותו מלבנון מזרחה לעומק סוריה, ודרומה לרמת הגולן. המאבק שמתחולל בדרומה של סוריה בין חזבאללה ואיראן לבין כוחות המורדים במשטר אסד הוא, במידה רבה, המאבק על אופי המלחמה הבאה של ישראל.¹⁷ על ישראל למקד את יכולות המודיעין והמבצעים בפגיעה במאחזים של האיראנים וחזבאללה בסוריה, ולמנוע מהם יצירת תשתית צבאית לתקיפת ישראל ממספר חזיתות במקביל (רמת הגולן, לבנון, עומק סוריה).

על ישראל להבליט שתי השלכות הצפויות במקרה שחזבאללה ואיראן ייזמו מהלכי הסלמה של טרור נגד ישראל: האחת, פגיעה ישראלית ממוקדת בעוגני משטר אסד; השנייה, הפגיעה ההרסנית ביכולות חזבאללה ובנכסיו

על שחקנים אחרים וגם על אויבים פוטנציאליים, על ירדן כשותפה ועל שחקנים אחרים בעלי אינטרסים דומים, שאותם ניתן לגייס למאבק נגד התבססות הציר בדרום־סוריה. החלטה כזו תכוון את מאמציה של ישראל בהפעלת מבצעי המב"מ, באפשרות לאכוף אזור איסור טיסה על חיל האוויר הסורי ושותפיו בגזרת רמת הגולן, יחד עם הפעלת מאמצים רב־תחומיים (הומניטריים, כלכליים, תשתיתיים ועוד) לבניית שותפויות עם שחקנים מקומיים. כל זאת, על מנת לכוון מרחב השפעה בדרום־סוריה וברמת הגולן, ובכך לפגוע בהתבססות הציר במרחב ולייצב את גזרת רמת הגולן. במקביל נדרשת בניית מוכנות לעימות עם הציר בזירה הצפונית. במסגרת זו, על ישראל להבליט שתי

השלכות הצפויות במקרה שחזבאללה ואיראן ייזמו מהלכי הסלמה של טרור נגד ישראל: האחת, פגיעה ישראלית ממוקדת בעוגני משטר אסד – דבר שעשוי להביא

להפלתו; השנייה, הפגיעה ההרסנית ביכולות חזבאללה ובנכסיו, וכן בתשתיות שבחסותן הוא ינסה לפעול ולשגר טילים ורקטות לעבר ישראל.

ישראל נדרשת למצב את מעמדה האסטרטגי ביחס לשחקנים משפיעים באזור בהווה ובעתיד: ארצות־הברית ורוסיה כמעצמות מעורבות ומעצבות; קואליציות בינלאומיות שפועלות באזור; מדינות ערב הפרגמטיות ששמרו על משטריהן ומעוניינות ביציבות; לבחון אפשרות לתיאום אסטרטגי עם טורקיה מול איום הציר והמשך שלטון אסד (הפלת שלטון אסד הוא יעד מרכזי של נשיא טורקיה ארדואן); לברר מגמות בקרב מיעוטים במזרח התיכון שהתערערות המבנה המדינית חיזקה את זהותם הבדלנית; לסמן שחקנים בעלי פוטנציאל למלא תפקיד חיובי ומרכזי בעיצוב סוריה החדשה ביום שאחרי אסד, ולפעול באופן ישיר ועקיף לחיזוקם.

במקביל לקביעת היעדים האסטרטגיים בזירה הצפונית, מומלץ להציב אסטרטגיה מתחרה הבוחנת ומשקללת באופן שונה את הנתונים, אשר מצביעה על המדינה האסלאמית כאיום המרכזי (בדומה לאסטרטגיה האמריקאית). בתרחיש כזה שבו הציר אינו האיום המרכזי, ניתן להרחיב את אופק החשיבה ולסמן אינטרס משותף ודרכי גישה לציר, כדי לבחון אם ניתן ליצור הבנות ואף תיאום בלחימה בארגון המדינה האסלאמית. רק העמדת אלטרנטיבות אמיתיות תוביל לזיקוק אסטרטגיה תקפה וישימה עבור ישראל.

סיכום

בחלוף ארבע שנים מתחילת התערערות הסדר הישן במזרח התיכון, אין ולא צפוי סיום קרוב לתנודות הדרמטיות שמתרחשות ברציפות מאז. מצב זה אינו מאפשר עוד לישראל לעמוד מנגד ולהסתפק באי־מעורבות ובחיזוק שכבות ההגנה, בשם השאיפה להישמר ולא להיפגע מהשלכות הטלטלה. השינויים שחלו בעיראק ובסוריה יצרו תגובת שרשרת אזורית ועיצבו זירה צפונית אחרת מזו שישראל הורגלה אליה לפני 2011, תוך עליית קשיים תפיסתיים והיעדר אסטרטגיה מגובשת. ישראל טרם מצאה את העקרונות המעצבים הדרושים לה כדי להתמודד עם המציאות המתהווה, והדבר חולל פער שהולך וגדל בין התכלית המוגדרת בנוגע לזירה הצפונית לבין ארגון הכלים העומד לרשותה כדי לייצר השפעה ומענה לאיומים בזירה הצפונית, והמגמות והתהליכים הקיימים בזירה זו בפועל.

על מנת לגשר על פער זה, על ממשלת ישראל לפעול בהקדם ולבצע תהליך חשיבה מעמיק שמטרתו יצירת אסטרטגיה מעודכנת ביחס לזירה הצפונית. תהליך זה ילווה בפעולות ביניים שיידרשו על פי ההתפתחויות בזירה, אשר יאפשרו הבנה טובה יותר של המרחב. במקביל, נדרש למפות את מאזן הכוחות מרובה השחקנים וההגיונות, ובתוך כך לחפש שותפים אד הוק ולבנות ארגון כלים רב־תחומי המתאים לאתגרים החדשים. האסטרטגיה עצמה תידרש לשלב בין יעדים ארוכי־טווח –

הנגזרים מבירור האינטרסים של ישראל וסדר העדיפויות שלה: הציר בהובלת איראן המהווה את האיום העיקרי הנוכחי או הגוש שמובל על ידי ארגון המדינה האסלאמית – לבין יעדים קצרי-טווח – הממוקדים במניעת היווצרות איומים ומצבים שנתקשה להתמודד עימם בעתיד. במסגרת זו, על ישראל לבחון את מקומה במארג השחקנים האזוריים והבינלאומיים המעורבים במתרחש בזירה הצפונית, ולגבש אסטרטגיה מעודכנת בתהליך תכנון יסודי תוך שימוש נכון במרכיבים, במושגים ובדפוסי חשיבה חדשים שהועלו במאמר. חשיבה אסטרטגית מעודכנת חיונית כדי לכוון את מדיניות ישראל ואת פעילותה אל מול הזירה הצפונית, ולהתארגן באופן אפקטיבי לתרחיש הסלמה מול הציר וגורמי הכוח הרדיקליים בזירה הצפונית ובמזרח התיכון כולו.

הערות

- 1 אמיר אשל, "בדרך לקיפאון בתמרון", **מערכות**, 434 (דצמבר 2010), עמ' 17–25.
- 2 דימה אדמסקי ויוסי בידן, "התפתחות הגישה הישראלית להרתעה – דיון ביקורתי בהיבטיה התאורטיים והפרקטיים, **עשתונות**, 8 (אוקטובר 2014), עמ' 9–15; ישראל טל, **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים** (תל-אביב: דביר, 1996), עמ' 19–22.
- 3 שי שבתאי, "תפיסת המערכה שבין המלחמות", **מערכות**, 445 (אוקטובר 2012), עמ' 24–27; רון בן-ישי, "למב"מ חוקים משלה", *Ynet*, 19 במארכ 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4500826,00.html>
- 4 גור ליש, "לקראת תפיסת ביטחון חדשה: ניצחון ללא הכרעה", **מערכות**, 430, (אפריל 2010), עמ' 7–8; עמוס הראל, "בעזה חוגגים כל הדרך לעימות הבא" **הארץ**, 19 בדצמבר 2014.
- 5 F. Gregory Gause III, "Is this the End of Sykes-Picot?," *The Washington Post*, May 20, 2014, <http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/05/20/is-this-the-end-of-sykes-picot>
- 6 Eva Bellin, "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring," *Comparative Politics*, 44:2 (January 2012), pp. 136-139; Philip N. Howard and Muzzamil M. Hussain, "The Role of Digital Media," *Journal of Democracy*, 22:3 (July 2011), pp. 40-46.
- 7 Josef N. Nye Jr., "Get Smart: Combining Hard and Soft Power," *Foreign Affairs*, 88:4 (July/August 2009), <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>
- 8 UNHCR, *Syria Regional Refugee Response*, March 2, 2015, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>
- 9 David Stout, "Jordan's King Abdullah Says the War Against ISIS 'is Our War'," *Time*, March 2, 2015, <http://time.com/3727926/isis-jordan-king-abdullah>
- 10 Benedetta Berti, "Weathering the 'Spring' Israel's Evolving Assesments and Policies in the Changing Middle East," *ISPI*, 277, pp. 2-5, http://www.ispionline.it/sites/default/files/publicazioni/analysis_277_2014.pdf
- 11 ראו: הלקחים ממלחמת לבנון הראשונה, כפי שהציג אותם ראובן ארליך בהרצאתו במלאת שלושים שנה למלחמה, <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/20365>

- 12 יואב זייתון ורועי קייס, "ג'יהאד מורנייה תכנן פיגועים ברמת הגולן", Ynet, 19 בינואר 2015, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4616461,00.html>
- 13 Tony Badran, "The Weakness of the 'Wait and See' Approach," *Now Lebanon*, February 20, 2015, <https://now.mmedia.me/lb/en/commentary/564865-the-weakness-of-the-wait-and-see-approach>
- 14 United States Department of State, "Special Presidential Envoy for the Global Coalition to Counter ISIL," <http://www.state.gov/s/sect>
- 15 אמיר בוחבוט, "גורמים ביטחוניים: 'חיזבאללה משתלט על הגולן – קו אדום מבחינתנו'", **וואלה!**, 19 בפברואר 2015, <http://news.walla.co.il/item/2829781>; "Syria's President Speaks: A Conversation with Bashar al-Assad," *Foreign Affairs*, 94:2 (March/April 2015), <http://www.foreignaffairs.com/discussions/interviews/syrias-president-speaks>
- 16 Lee Smith, "Friends and Foe in Syria: The Enemy of my Enemy is my Enemy's Enemy," *The Weekly Standard – The Magazine*, 20:24 (March 2015), http://www.weeklystandard.com/articles/friend-and-foe-syria_859648.html
- 17 יעל יהושע ויגאל כרמון, "איראן בונה חזית פעילה מהים התיכון עד הגולן בנוכחות צבאית ישירה על גבול ישראל כדי להרתיע את ישראל ולקדם את האידיאולוגיה של חיסול המשטר הציוני", ממר"י, 16 בפברואר 2015.